

М. С. Ковальська

«ЖИТТЯ УІЛЬЯМА ЮАРТА ГЛАДСТОНА» ДЖОНА МОРЛІ ЯК «ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ БІОГРАФІЇ»

У статті вивчено роботу Дж. Морлі «Життя Уільяма Юарта Гладстона» як «дослідження сучасної біографії». Досліджуються риси, притаманні цьому твору як зразку жанру, та його особливості відмінності.

Ключові слова: сучасна біографія, Велика Британія, ліберальна партія

Відомий журналіст, політик, визнаний ліберальний мислитель Дж. Морлі (1838 – 1923) був автором ряду біографій, які прославили його ім'я як історика. Сьогодні, узв'язку з відродженням вивчення його творчості і політичної діяльності та посиленням у нашій країні інтереса до західноєвропейського лібералізму, стає актуальним дослідження найкрупнішої праці Дж. Морлі – біографії «Життя Уільяма Юарта Гладстона». Тема даної роботи актуальна перш за все узв'язку з європейським орієнтиром сучасної української зовнішньої політики, оскільки для повноцінного входження України у систему західної політичної культури, що встановлювалася на протязі століть, необхідне знання шляху, яким розвивалася ця культура, і ліберальної спадщини найбільш видатних її діячів, таких як Дж. Морлі та У. Гладстон. Актуальність теми визначає мету цієї статті – на основі використаних джерел і літератури вивчити особливості «Життя Уільяма Юарта Гладстона» Дж. Морлі як «дослідження сучасної біографії». Для досягнення мети поставлені наступні завдання: розглянути становлення жанру «дослідження сучасної біографії», охарактеризувати загальне положення біографічного дослідження життя У. Гладстона наприкінці XIX – на початку XX ст., вивчити обставини створення праці Дж. Морлі, а також дослідити його роботу з погляду суб'єктивності і науковості. Серед вивчених джерел слід назвати роботи самого Дж. Морлі, його сучасників і більш ранніх біографів У. Гладстона. На сьогоднішній момент відсутня окрема комплексна робота, в якій би вивчалася історична спадщина Дж. Морлі як «сучасного біографіста», хоча тему частково висвітлювали Д. Хеймер, М. Партрідж, Дж. Хеммонд, В. Штеблер.

У другій половині XIX ст. «сучасна» біографістика була одним з найпопулярніших та затребуваних жанрів історичних творів. Визначення жанру «досліджень сучасної біографії» (studies in contemporary biography) дано у відомій одноіменній роботі того часу (1903 р.) британського юриста, історика і ліберала Дж. Брайса: монографії або напівпубліцистичні есе, присвячені «видатним людям, чий імена все ще легко впізнаються, але особи яких почали покидати розум сучасного покоління» [1, 7]. Мотиви, за якими автор починав роботу над біографіями сучасників, так само добре сформульовані в Дж. Брайса. І причиною, і основою початку літературної діяльності слугувало особисте знайомство з об'єктом дослідження. «Будучи щасливий насолоджуватися їх дружбою, я відчував, що мій борг – зробити все, що в силах друга, для того, щоб представити достовірний запис їх неперевершеної досконалості, який допоможе зберегти їх пам'ять яскравою і свіжою» [1, 7], – писав він. Таким чином, незважаючи на те, що найбільш відомі з подібних робіт містили елементи наукового дослідження і були зразками раннього етапу історіографії, вони можуть вважатися також джерелами.

У першій третині XX ст. біографічні дослідження стали тісно пов'язані із психологією та історією. З'явилася нова особливість, що відрізнялася від старої форми

написання, – біографічний портрет, замість простого оповідання з елементами наукового підходу повинен був обов'язково містити певні наукові системи або теорії [2, 113]. Наприклад, з 1910-х рр. на біографістику величезний вплив став робити психоаналіз, що розроблявся З. Фрейдом. Дюфрейдістська біографія все ще була науковим дослідженням перехідного від романтизму типу. Успадкованою від романтизму XVIII – початку XIX ст. рисою було акцентування на проблемі взаємодії історичної особистості та суспільства. Проблема особистості в історії стала однією із самостійних проблем філософії історії з середини XVIII ст. [3, 5]. У наступному столітті акцент з особистості змістився у бік її історичного оточення [3, 20]. Серед британських авторів прикладом цього може послужити робота «Дослідження біографії» У. Спенсера. Незважаючи на те, що його метою було «прослідити походження великих змін, які сталися... у політиці і [суспільній] думці» [4, 7], він був глибоко «переконаний... у тій ролі, яку певні люди зіграли в політичній драмі» [4, 7]. Оскільки вивчення ролі особистості істориками-романтиками поглибилося, ставши дослідженням також історичного середовища, сталися принципові зміни і в біографістиці: вона стала вписувати особистість в її епоху, що позитивно відобразилося на науковій цінності праць. Романтичні мотиви в історії розвитку біографістики – мало вивчена сфера в історичній науці. Історіографічні пропуски заповнюють дослідження лектора з історії романтизму в Манчестерському університеті А. Роза та А. Бредлі, професора Ланкастерського університету, фахівця із сучасної літератури і культури. Вони розглядають біографістику, що сформувалася під впливом романтизму, не як наукове історичне дослідження, а швидше як написання історії в літературній формі [5, 173].

Використання художніх прийомів, літературність стилю, як правило, піднесений тон, багатство порівнянь і цитування відомих мислителів давали самим сучасникам підстави вважати авторів біографічних праць не лише істориками, але й письменниками (literary men, men of letters). Роботи публікувалися видавництвами в найбільших містах Британської імперії – Лондоні, Бомбеї, Сіднеї та інших, величезна кількість виходила в Нью-Йорку. Відомі британські «дослідження сучасної біографії» – «Герберт Генрі Асквіт» Г. Спенсера, «Дізраелі» І. Берінга, графа Кромера, «Граф Роузбері» і «Містер Чемберлен, його життя і публічна кар'єра» С. Джейеса, та ін. Сам прем'єр-міністр Великої Британії У. Гладстон (1809 – 1898) займався написанням біографій, а його «блискучий опис Маколея залишається однією з кращих робіт про цього історика» [6, 34].

Персона видатного прем'єр-міністра стала популярною серед публіцистів та істориків ще за часів його життя. У 1880 р. автором критичних біографічних есе Дж. Смітом було видано «Життя високоповажного Уільяма Юарта Гладстона» [7], через сім років – «Містер Гладстон: дослідження» [8] Л. Дженнінгса. Біографія Дж. Каррі, написана в 1891 р., базувалася на роботі Дж. Сміта, як на «найповнішій і важливішій оцінці життя містера Гладстона, написаній до 1883 р.» [9, 5]. 1895 р. приніс «Гладстона» Е. Хаббарда [10]. У 1898 р., коли У. Гладстон помер і Дж. Морлі приступив до написання його біографії, вийшло п'ять робіт: Дж. Рітчи, твір якого нагадував швидше розгорнутий скетч, аніж історичний твір [11], Д. Уільямсона [12], Е. Гамільтона (судячи з посилань на історичні праці Дж. Морлі, він був його уважним читачем) [13, 59, 79, 126], ірландського історика Дж. Мак-Карті [14] і Т. Хендфорда [15].

Праця, яка з моменту її публікації і до сьогодні вважається кращою будь-коли написаною біографією

У. Гладстона, належить саме Дж. Морлі. З прем'єр-міністром його зв'язували довгі роки особистої дружби, пошани і спільної роботи: у кабінеті У. Гладстона Дж. Морлі обіймав посаду міністра у справах Ірландії і займався розробкою проекту білля про самоврядність цієї країни. Коли У. Гладстон раптово помер 1898 р., виникло питання про створення роботи, яка містила б повне дослідження його життя від початку і до кінця. «Хто напише біографію містера Гладстона, коли прийде час зайнятися цим колосальним завданням? У зв'язку з цією роботою часто згадується ім'я містера Дж. Морлі» [16, 146], – писав відомий публіцист і ліберал Г. Люсі. Чутки виявилися вірними. Родичі У. Гладстона звернулися до Дж. Морлі, з проханням написати біографію і надали йому дозвіл користуватися його особистими паперами за умов, що Дж. Морлі, по-перше, не стане вдаватися у деталі релігійних поглядів У. Гладстона, а по-друге, якомога менше писатиме про його сім'ю (в результаті в книзі навіть не були вказані дати народження дочок) [17, 5]. «Мені запропонували спробувати написати біографію Гладстона, історію його особистості та кар'єри» [18, 90], – згадував Дж. Морлі. Довіра, яку надавав йому У. Гладстон під час одного з найбільш критичних епізодів його життя – парламентської боротьби за білля про самоврядність, – накладала на нього моральні зобов'язання, через які він не міг відхилити пропозицію, не виявивши «невдячності і боягузтва» [18, 91].

Видавці вимагали почати публікувати текст частинами, але погодилися на публікацію цілої книги, запланованої на жовтень 1903 р. (всі терміни були виконані). Складнощі написання біографії зайняли чотири роки наполегливої роботи. Були присутні характерні особливості «дослідження сучасної біографії» – погляд на описуване як на давнє минуле, що має відношення до самого автора: «Голос, який я так добре пам'ятаю, його жести, манера поводитися, миттєве блискання його соколиних очей, супроводжували і підтримували мене впродовж всього» [18, 92]. У передмові до першого тому Дж. Морлі писав, що його робота заснована на різних паперах, що залишилися від У. Гладстона (у кількості «від двох до трьох тисяч»), – листуванні, парламентських дебатах, різних державних документах, доступ до яких він дістав завдяки особистому дозволу Едуарда VII, щоденниках.

Робота Дж. Морлі була розділена ним на три томи, що містять 10 книг. За обсягом були майже рівнозначні: 661, 666, 648 сторінок, хронологічно томи розбиті на 1809–1859, 1859–1880, 1880–1898 рр. відповідно. Кожна з десяти книг описувала твердо встановлений хронологічний період, який дорівнював в середньому п'яти-семи рокам. У розділах подається зібраний і проаналізований матеріал із вказівками дат і періодів: «Початок роботи нового парламенту (1880)» [19, 1], «Поразка міністрів (травень – червень 1885)» [20, 188], «Франко-пруська війна (1870)» [21, 316]. Якщо судити за структурою його «Уільяма Юарта Гладстона», хронологічний підхід все ж превалював у Дж. Морлі й це можна вважати однією з особливостей. Наприклад, Дж. Каррі в 1891 р. зосередився на аналітичному аспекті роботи, і тому матеріал подавав не хронологічно, а проблемно (очевидно, слідуючи за Дж. Смітом), тоді як в біографії, написаній Дж. Морлі, були дотримані обидва ці підходи.

На відміну від Е. Гамільтона, що доводив «природний консерватизм» [13, 58] (natural Conservatism) У. Гладстона, Дж. Морлі постійно підкреслював його приналежність до ліберальної партії, тож відповідні переконання і риси вдачі прем'єр-міністра, від чого йому рекомендувала стримуватися сама королева Вікторія [19, 7]. Коли Дж. Морлі збирався приступити до напи-

сання біографії, йому доводилося вислуховувати величезну кількість порад не лише від членів королівської сім'ї, але і від багаточисельних знайомих і друзів, наприклад, від ліберала У. Харкурта: «Не торкайтеся церковної сторони Гладстона, тому що ви не маєте до неї симпатії. Не пишійте про його фінанси, тому що ви нічого про це не знаєте. Уникайте згадувати про його гомрульну кампанію, тому що ви знаєте надто багато. Виконавши ці умови, ви створите цікавий, цінний вклад в біографістику» [16, 485-486].

Якби Дж. Морлі слідував переконанням У. Харкурта (можливо, жартівливим), йому довелося б залишити сторінки своєї біографії порожніми. Однак «церковна сторона» У. Гладстона дійсно була найделікатнішою проблемою. «Впродовж двох століть, [які минули] відтоді, як відбувалася історична боротьба англікан і пуритан, наш острів не породжував правителя, в якому релігійний мотив переважав би в подібній мірі» [21, 2], – на самому початку своєї роботи відзначав Дж. Морлі. Багато обставин, подій життєвого шляху У. Гладстона і Дж. Морлі були схожі за своєю суттю, але діаметрально різні за їх результатами й більшою мірою, ніж до політики, це має відношення до релігії. Батьки виховували синів суворо, на власному прикладі прищеплюючи їм релігійну мораль. Проте, на відміну від У. Гладстона, мати якого була глибоко віруючою людиною і передала це синові, Дж. Морлі повстав проти батьківського тиску. Вони обидва закінчили Оксфордський університет, де У. Гладстон зміцнився в своїх релігійних переконаннях [21, 56-59], а Дж. Морлі, навпаки, втратив їх. Він, який завжди відкидав церкву як державний інститут, повинен був описати світосприймання людини, яка вважала, що світ потребує перш за все найбільш ефективного вчення християнській доктрині [22, 22]. Це протиріччя, яке могло стати серйозною перешкодою при написанні біографії, Дж. Морлі вирішив тим, що перевів релігійність У. Гладстона в етичну сферу, описуючи її як частину його особистих моральних переконань, і поставився з великою повагою до описуваного предмету. Толерантність Дж. Морлі як автора доводила думка відомого канадського проповідника першої чверті ХХ ст. Т. Девіса, який назвав його працю «однією з височайших релігійних біографій за минуле століття» [23, 196-197].

Описуючи політичні події, зокрема й особу У. Гладстона, Дж. Морлі не міг уникнути суб'єктивності в своїй роботі. Вона виявлялася головним чином стилістично, у великій кількості хвалебних порівнянь, метафор. Дочка У. Гладстона, М. Дрю, особливо відзначала розділ «Характеристика», називаючи його «шедевром... великої біографії» [24, 11]. У своїй роботі «Ектон, Гладстон та інші», згадуючи смерть батька, вона приводила художньо сильний опис Дж. Морлі того, як «скорботні нації оточили його смертне ложе» [24, 30-31] – Франція, Америка, Росія та інші. Проте, незважаючи на свою участь в багатьох політичних підприємствах У. Гладстона, Дж. Морлі мало писав про самого себе, вважаючи за краще відображувати свої відносини з прем'єр-міністром за допомогою цитат зі свого щоденника, наприклад, за грудень 1887 р. [21, 388]. Він наводить також значні за обсягом цитування зі щоденників У. Гладстона, які могли дорівнювати декільком сторінкам [21, 385-386].

Коли робота була опублікована, вона удостоїлася похвал не лише звичайних читачів, але і критиків. У Російській імперії біографію також зустріли доброзичливо. У «Російській думці» 1904 р. опубліковано рецензію під назвою «Нова біографія Гладстона», в якій була високо оцінена робота Дж. Морлі як історика і стверджувалося, що «Три томи твору Морлі дають нам можливість прослідити крок за кроком еволюцію державного

діяча» [25, 36], причому біографія «читається із захоплюючим інтересом» [25, 41], тому що «Морлей дає багато цікавих фактів» [25, 44]. Хоча були і негативні відгуки. Г. Люси навіть виразив сумнів в авторстві Дж. Морлі: «Дуже велика ця справа, щоб її можна було виконати без сторонньої допомоги. Для того, щоб належним чином впоратися з цим завданням, були б потрібні об'єднані зусилля цілого синдикату професійних авторів» [16, 147], його думка не збігалася з подальшою критикою праці і лише відображала уявлення сучасника про кількість виконаної Дж. Морлі роботи. Біографія Дж. Морлі також не виправдала очікувань тих, хто бажав знайти в ній викриття політичних таємниць У. Гладстона [26, 1,32-34,37-38,60]. У сучасній історіографії робота Дж. Морлі вважається «найбільш цінною ранньою біографією У. Гладстона, хоч і не першою» [17, 5].

Таким чином, можна стверджувати, що біографічні роботи молодших сучасників про старших як «дослідження сучасної біографії» були зразками повноцінної ранньої історіографії. Дж. Морлі виконав величезну працю з підготовки й аналізу зібраного матеріалу. «Життя Уільяма Юарта Гладстона», написане Дж. Морлі під тиском оточення, завдяки талантам і охайності її автора стало одним із кращих в своєму жанрі, незважаючи на вимушені обмеження. У ньому спостерігалися елементи наукового підходу до написання роботи, а головними достоїнствами слід назвати всеосяжний, впорядкований виклад у всіх аспектах, обґрунтовану аргументацію, ретельність роботи з джерелами і прагнення до історичної достовірності.

1. Bryce J. *Studies in contemporary biography*. – London, 1903.
2. Jones H. M. *Methods in contemporary biography // The English Journal*. – 1932. – Vol. 21. – № 21.
3. Гринин Л. Е. *Личность в истории: эволюция взглядов // История и современность*. – 2010. – Вып. 2.
4. Spencer W. *Studies in biography*. – New York, 1907.
5. Rawes A., Bradley A. *Romantic Biography*. – Farnham, 2003.
6. Aaron D. *Studies in biography*. – Cambridge, 1978.
7. Smith G.B. *The life of the right honourable William Ewart Gladstone*. – New York, 1880.
8. Jennings L.J. *Mr. Gladstone: A study*. – Edinburgh; London, 1887.
9. Curry J. *William Ewart Gladstone*. – Richmond, 1891.
10. Hubbard E. Wm. E. *Gladstone*. – New York; London, 1895.
11. Ritchie J.E. *The real Gladstone. An anecdotal biography*. – London, 1898.
12. Williamson D. *Gladstone, the man: A non-political biography*. – London, 1898.
13. Hamilton E. *Mr. Gladstone: A Monograph*. – New York, 1898.
14. McCarthy J. *The Story of Gladstone's life*. – London, 1898.
15. Handford Th. *William Ewart Gladstone: Life and public services*. – Chicago, 1898.
16. Lucy H. *Later peeps at Parliament, taken from behind the speaker's chair*. – London, 1905.
17. Partridge M. *Gladstone*. – London, 2003.
18. Morley J. *Recollections*. – Vol. 2. – Toronto, 1917.
19. Morley J. *The life of William Ewart Gladstone*. – Vol. 3: 1880 – 1898. – London, 1903.
20. Morley J. *The life of William Ewart Gladstone*. – Vol. 2: 1859 – 1880. – London, 1903.
21. Morley J. *The life of William Ewart Gladstone*. – Vol. 1: 1809 – 1859. – London, 1903.
22. Hammond J.L., Foot M.R. *Gladstone and Liberalism*. – London, 1952.
23. Davies T. Morley: "Life of Gladstone". *The Creative Power of the Christian Faith // Davies T. Spiritual voices in modern literature*. – New York, 1919.
24. Drew M. *Acton, Gladstone and others*. – London, 1924.
25. Фортунатов С.Ф. *Новая биография Гладстона // Русская мысль*. – Москва. – 1904. – Июнь.
26. Bigelow J. *Lest we forget. Gladstone, Morley and the Confederate loan of 1863: a rectification*. – New York, 1905.

Kovalska M.S. «The life of William Ewart Gladstone» by John Morley as the «study in the contemporary biography». In this article John Morley's "The life of William Ewart Gladstone" is examined as the study in the contemporary biography. The distinctive features of the work as the example of the genre and its' peculiarities are studied.

Key words: contemporary biography, Great Britain, the Liberal party.

В. П. Лук'яненко

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИРІШЕННЯ АГРАРНОЇ ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНІ НА МЕЖІ ХІХ – ХХ ст.

У статті проаналізовано аграрну проблему кінця ХІХ – початку ХХ ст. очима наукової інтелігенції. Розкриваються наукові підходи у вирішенні аграрної проблеми в дослідженнях дореволюційних учених, які у своїх працях подавали докладний аналіз ситуації в аграрному секторі. Погляди вчених щодо досягнення результатів в аграрному питанні привертають особливу увагу й тому їх діяльність заслуговує на подальше вивчення й застосування.

Ключові слова: аграрна реформа, малоземелля, дореволюційні вчені, селянство, аграрний сектор, аграрна проблема.

Економічні відносини – найважливіша сфера життєдіяльності суспільства. Їхній характер може сприяти або, навпаки, перешкоджати поступальному розвитку. Вивчення теорії і практики економічних відносин є одним із завдань історичної науки. Актуальність цього питання стає очевидною в нинішніх умовах, коли в економіці України, зокрема її агропромислового комплексу розгортається складний процес перетворення виробничих відносин. Від наслідків реформ в аграрній сфері значною мірою залежить перетворення України на демократичну, правову державу. В умовах здійснення сучасної аграрної реформи, за визначення шляхів і методів зміни форм власності та господарювання, переходу до ринкових відносин в агропромислового комплексу, відродження інститутів самоврядування в українському селі необхідно враховувати як негативний, так і позитивний досвід аграрних перетворень, що відбувалися в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Без об'єктивного аналізу цих процесів важко налагодити цивілізовані економічні відносини.

Однією з таких проблем, яка дотепер зумовлює неоднозначні оцінки істориків та економістів є економічні та соціальні наслідки аграрних реформ в Україні. Останнього періоду її перебування у складі Російської імперії. Обрана для дослідження проблема має історіографію, що сягає вже дорядянської доби. Зокрема Т. Осадчий у своїх дослідженнях дав аналіз наукових підходів щодо вирішення аграрної проблеми окремих губерній в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. дореволюційними дослідниками [1]. Протягом 1960 – середини 80-х рр. радянськими науковцями М. Лещенко та Л. Сенчаковою опублікований ряд солідних монографій з проблеми [2]. На сучасному етапі з'явилися праці В. Коновалова, А. Павка, О. Реєнта [3], які провели ґрунтовні дослідження щодо аграрного питання та урядових реформ в аграрному секторі на початку ХХ ст. Історіографічний огляд цієї проблеми дає підстави твердити, що вчені розглядали лише окремі аспекти теми. Спеціальної комплексної наукової роботи з цієї проблематики досі не існує. Мета цієї розвідки полягає в систематизованому аналізі наукових підходів до вирішення аграрної проблеми в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. дореволюційними вченими.

На думку багатьох дореволюційних авторів, вирішення аграрної кризи полягало не в розширенні селянського землеволодіння, а в сукупності заходів економічного і культурного порядку, що мали допомогти